

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-1.2>

Гуйван П.Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, професор
Полтавського інституту бізнесу
ORCID: 0000-0003-3058-4767

СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЧАСУ ДЛЯ НАЛЕЖНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ

THE SOCIAL SIGNIFICANCE OF TIME FOR THE PROPER ORGANIZATION OF SOCIAL PROCESSES IN THE MODERN WORLD: FEATURES OF PERCEPTION

Ця стаття присвячена науковому вивченню питання про рух суспільних явищ у просторі і часі. Наголошується, що темпоральні закономірності буття є найменш вивченими, при цьому виключно фізичне тлумачення часу є досить вузьким. З огляду на соціальний і культурний розвиток соціуму, нині доцільно присвятити увагу вивченню часу історичного, суспільного та індивідуального. Адже час, будучи об'єктом спостереження, сприйняття якого має істотний суб'єктивізм, потребує напрацювання єдиної методології вивчення, звісно, з урахуванням того, що він формує особистісне поле перебігу життя кожної людини. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномена, як час. У разі визначення моментів точного часу істотним є особистісне сприйняття кожним спостерігачем: кожен з них відзначає особистісні темпоральні прояви, відмічаючи час по-своєму. Належність часу конкретній особі передбачає можливість активної участі її у процесі його раціонального використання та розподілу. Результат цього зумовлений не востаннє особливостями психотипу тієї чи іншої особистості. У роботі увага приділена дослідженню окремих аспектів психологічного темпорального впливу, зокрема, шляхом загальної часової орієнтації, зосередженої на особистісному обґрунтуванні істинності в питанні: що є «сучасність» і як вона відмежовується від понять «минуле» та «майбутнє». Оцінено сутність ідеї включення минулого та майбутнього в контекст сучасності в межах запропонованого Куртом Левіном наукового підходу часової перспективи особистості. Вивчено особливості часового впливу на соціальну поведінку конкретної особистості, виходячи з концепції причинності. З'ясовано, що детермінованість поведінки суб'єкта серед ключових чинників, які визначають нинішній стан речей, полягає у причинній зумовленості результату не лише минулими подіями (детермінація наступних явищ попередніми, минулими), але й наступними (детермінація майбутнім).

Ключові слова: соціальний час, причинна концепція, минуле, сучасне, майбутнє.

This article is devoted to the scientific study of the movement of social phenomena in space and time. It is emphasized that the temporal laws of existence are the least studied, and only the physical interpretation of time is quite narrow. Given the social and cultural development of society, it is now appropriate to pay attention to the study of historical, social and individual time. After all, time, being the object of observation, the perception of which has a significant subjectivism, requires the development of a single methodology of study, of course, given that it forms the personal field of life of each person. To overcome the obvious difficulties that arise in understanding the above provisions, it is necessary to move away from standard material estimates of such a phenomenon as time. In determining the moments of exact time, the personal perception of each observer is essential: each of them notes personal temporal manifestations, noting time in his own way. Belonging to a particular person implies the possibility of his active participation in the process of its rational use and distribution. The result of this is due not least to the peculiarities of the psychotype of a person. The paper focuses on the study of certain aspects of psychological temporal influence, in particular, through a general temporal orientation, focused on the personal justification of truth in the question of what is "present" and how it differs from the concepts of "past" and "future". The essence of the idea of including the past and the future in the context of the present within the limits of the scientific approach of time perspective of the person offered by Kurt Levin is estimated. The peculiarities of temporal influence on the social behaviour of a particular individual are studied, based on the concept of causality. It was found that the determinism of the subject's behaviour among the key factors that determine the current state of affairs is the causal condition of the result not only past events (determination of subsequent phenomena by previous, past), but also subsequent (determination of future).

Key words: social time, causal concept, past, present, future.

Час у людському сприйнятті є тим явищем, яке характеризується особливою емоційністю усвідомлення як фактор, що зумовлює тимчасовість нашого перебування на землі, це той показник, який регламентує тривалість життя, а тому і періоди вчинення особою юридично значимих діянь, спрямованих на регламентацію будь-яких матеріальних правовідносин. З іншого боку, темпоральні закономірності буття є найменш вивченими. Навіть у царині філософської науки, яка є основою бачення сутності основних процесів у світовому просторі, поняття часу та його змісту і основних проявів не є ustalеними та визначеними. Більше того, постулюється, що сучасна людина, як і її стародавні предки, продовжує не мати вади над впливом часу. Він, як і окремі його властивості, становить для людства загадку не лише у сферах мікро- та мегасвітів, які доступні для прикладних наукових досліджень, але й на рівні нашого побутового досвіду [1, с. 3–4].

Досліджуючи сутність часу та його головні властивості, зазвичай першим із питань, що виникають, є таке: чи є час об'єктивним проявом реального матеріального світу або, навпаки, він перебуває в площині суб'єктивного сприйняття, тобто виступає як певне духовне явище. Адже сумніви в об'єктивності існування часу є досить обґрунтованими. Скажімо, в природі не може існувати такого явища, складові елементи якого вже припинили своє існування, або воно ще не почалося. Такий аналіз приводив ще Арістотеля до думки про ефемерність часового перебігу: час не існує, бо одна частина його вже була, її нині немає, інша буде, але її ще нема. З цих частин складається і безкінечний час, і проміжок його, що виділяється. Але те, що складається з неіснуючого, не може бути належним існуванню [2]. Філософські ідеї, які заперечували об'єктивність часу або його існування взагалі, були досить популярними упродовж тривалого розвитку наукової думки. Наприклад, І. Кант постулював, що час і простір – це форми нашої чутливості, нашого розуму, вроджена здатність людини приводити до ладу різні речі та події. А Р.Я. Штейман визначав час як загальну форму зміни станів матеріальних об'єктів, що полягає в тому, що кожний стан являє собою певну ланку процесу (або процесів), що здійснюється у системі і що знаходиться в певних кількісних відносинах до інших станів, становлячи ту чи іншу частину процесу [3, с. 18].

Науковцями, які переймаються питаннями сутнісної природи часу, давно помічено, що виключно фізичне тлумачення часу є досить вузьким. У реальності час – це дещо неспівставне, більш фундаментальне, ніж тривалість, момент чи інтервал, ніж все те, що може бути виражене положенням годинникових стрілок або становищем світил на небосхилі [4, с. 116]. Звертаючись до загальнолюдського процесу та з огляду на соціальний і культурний розвиток,

слід вести мову про існування часу історичного, суспільного та індивідуального. Дослідженням важливих аспектів пізнання психологічного впливу часу, з огляду на його значну соціальну функцію, займалися такі вчені, як: У. Джеймс, К. Левін, Є.І. Головаха А.А. Кроник, С.Л. Рубінштейн, В.П. Яковлев, Б.Г. Ананьєв, Д.Г. Елькін, Б.І. Цуканов та інші. Однак питання продовжує залишатися актуальним. Адже час, будучи об'єктом спостереження, сприйняття якого має істотний суб'єктивізм, потребує напрацювання єдиної методології вивчення, звісно з урахуванням того, що він формує особистісне поле перебігу життя кожної людини. Для подолання відвертих складнощів, що виникають в усвідомленні вказаних вище положень, необхідно відійти від стандартних матеріальних оцінок такого феномена, як час. Так, сучасна наука поділяє час на концептуальний та перцептуальний. Останній виражає сукупність набутих знань та досвіду, які виявляються досить адекватним відтворенням уявлень про реальний час. Тоді як перцептуальний час розуміється як відображення реального часу в чутливому сприйнятті суб'єкта. Між цими іпостасями темпоральних проявів існує певний взаємозв'язок. Те, що сприймається в полі усвідомлення, – це лише «надводна частина айсберга», неприйнятну частину якого створюють приховані аспекти речей, що становить «плоть» суцього [5, с. 330, 352].

Керуючись ньютонівським поняттям астрономічного часу, яке є найбільш живим і прийнятним у різних галузях науки, починаючи від біофізики і закінчуючи юриспруденцією, кожній точці простору відповідає свій певний час, який у конкретний момент відрізняється від інших часових показників. Час можна виміряти у кожній точці простору, при цьому існують відмінності, пов'язані з поясним та локальним часом. Це загальні концептуальні положення, які успішно задіюються в різних сферах темпоральних вимірювань. Разом із тим уже досить давно вчені виявили, що свій час має у кожній точці простору, але у кожного елемента матеріальних явищ, що наповнюють простір, є також свій неповторний часовий перебіг. Важливим показником є те, що у разі визначення моментів точного часу істотним є особистісне сприйняття кожним спостерігачем: кожен з них відзначає особистісні темпоральні прояви, відмічаючи час по-своєму. Власне, про наявність індивідуального руху часу для живого організму свідчить поняття гомеостазу організму. Це означає, що час та швидкість функціональних процесів в організмі людини пов'язані між собою у такий спосіб, коли реальний час є конкретною характеристикою швидкості вказаних процесів.

Соціальний час як правове явище активно застосовується в науці поряд із фізичним, біологічним та психологічним часом [6, с. 117–118]. Вивчаючи соціальний час з позиції визначеності

форм та рівнів, у яких проявляється його реальний зміст, науковці за основу беруть таку тріаду: людський індивід, соціальне покоління та історія суспільства. Досліджуючи взаємні зв'язки в межах такого базису, виділяються відповідно час індивіда, час покоління і час історії [7, с. 102]. Людина в процесі своєї діяльності здатна досить точно встановлювати конкретні мікро- та макро-інтервали часу. Це відбувається шляхом задіяння рефлексу, що ґрунтується на усталених навичкових процесах, які ускладнені набутою часовою екстраполяцією. Така підсвідома здатність, моделюючись та співставляючись із можливістю людини усвідомлено оцінювати час, становить визначальний елемент інтелектуальної розвиненості конкретного індивідуума.

Психологічний час окремої людини, крім сконцентрованості на питаннях загальної часової орієнтації, також зосереджений на особистісному обґрунтуванні істинності в питанні: що є «сучасність» і як вона відмежується від понять «минуле» та «майбутнє». Річ у тім, що наше безпосереднє сприйняття саме по собі не є моментальним процесом, воно має певну тривалість, яка залежно від психофізичного стану особистості може істотно вирізнятись. При цьому вказана тривалість – так звана «дійсна сучасність» становить час, упродовж якого особа пізнає реальність і у такий спосіб чітко відділяє минуле від майбутнього. Цей невеликий проміжок (окремі дослідники визначають його тривалість від 0,7 до 12 сек.) є тим періодом, коли для особи відбувається «видима наочно сучасність», причому зміст поняття «нинішнє» постійно змінюється: явища в ньому переміщуються від «заднього» до «переднього» кінця, і кожне з них змінює свій часовий коефіцієнт, починаючи від рівня «ще не» або «не зовсім ще» і закінчуючи «вже» чи «тільки що» [8, с. 179]. Подібний психічний стан сучасного може істотно відрізнятись від істинного. В ньому сутнісний зв'язок між минулим, сучасним і майбуттєм проявляється через переживання людиною свого нинішнього стану, і цей процес неодмінно безпосередньо пов'язаний з її уявленнями про майбутнє і минуле, з конкретними бажаннями, очікуваннями та ретроспективними спогадами. Подібне включення минулого та майбутнього в контекст сучасності в науці Куртом Левіном названо часовою перспективою особистості [9, с. 63]. У межах цієї концепції за сучасних умов здійснюється вивчення тимчасових перспектив соціальних і індивідуальних систем, їх зіткнень і взаємотрансформацій.

Справді, час є не абсолютним, а відносним явищем, і тимчасові характеристики виражають не зовнішні для реальності прояви, а висловлюють внутрішні зв'язки подій. Тож аспекти тимчасової перспективи мають істотне значення у дослідженні широкого спектра підходів, зокрема, у царині оцінювання емоційного

ставлення до подій минулого і сьогодення, структури міжособистісних зв'язків, перспективи майбутнього як мотиваційної установки, що впливає на досягнення мети. На цій основі досягається сприйняття того, що поняття внутрішнього (власного) часу впливає з нестійкості руху динамічних систем загалом і з нестійкості процесів, що протікають у живих системах, зокрема. А зіткнення різних систем, що самоорганізуються, є перш за все зіткненням станів, які є відтворенням внутрішніх систем усвідомлення темпоральних проявів.

Взагалі сприйняття та глибоке усвідомлення людиною характеру реального буття навіть безвідносно до класифікації певних подій на рівні сучасне–минуле потребує, як встановлено науковцями, певного часу для свідомого реагування. Він потрібен для перцептуального реагування, зокрема, для реалізації здатності особистості на психологічне переживання події, що відбулася, на підсвідомому рівні та наступного періоду для діяння, рефлексії на свідомому рівні. Психологічний час конкретної особистості може бути предметом дослідження, виходячи з концепції причинності. Згідно з нею особистий психочас людини формується на основі переживання особистістю різноманітних зв'язків між основними подіями життя, які детермінували поведінку як самого суб'єкта, так і інших учасників у певних ситуаціях. Важливо при цьому розуміти, що зазначена детермінованість серед ключових чинників, які визначають нинішній стан речей, полягає у причинній зумовленості результату не лише минулими подіями (детермінація наступних явищ попередніми, минулими), але й наступними (детермінація майбутнім). Останній результат маємо, коли певні сучасні реалії були викликані бажаними цілями та очікуваними результатами життєдіяльності.

У межах вказаної причинної концепції проблема взаємозв'язку сучасності з минулим та майбутнім розглядається шляхом аналізу сукупності реалізованих відносин. Таким чином, формується система хронологічних подій у їхній послідовності, і це становить сукупність минулого у психологічному сприйнятті особистості. Водночас її особиста сучасність становить набір наявних зв'язків, які вже почалися, однак їхня реалізація ще сутнісно не завершена. Така група становить структуру нинішнього саме тому, що її елементи структурно пов'язують між собою події минулого із сучасністю, а з іншого боку, майбутні діяння з нинішнім станом речей. У цьому відношенні потенційні наступні зв'язки особи, здійснення яких може бути прогнозоване, але ще не почалося, становлять особистісне психологічне майбутнє конкретної людини [10, с. 202].

Належність часу конкретній особі передбачає можливість активної участі її у процесі його раціонального використання та розподілу. Такий розподіл може мати певну соціальну спрямованість,

яка проявлятиметься у врахуванні суспільних нормативів часу для раціональної його організації, але не виключено, що такий процес носитиме лише характер підлаштування заходів до окремих зовнішніх часових вимог. Подібні наслідки зумовлені не востаннє особливостями психотипу тієї чи іншої особистості. Так, спостереження показують, що час, який заповнений цікавими та різнобарвними враженнями, видається нам таким, що протікає надто швидко. Своєю чергою, коли особа ретроспективно пригадує ці події, вони здаються дуже тривалими. Натомість буття, що не наповнене яскравими вчинками, уявляється як довго триваючий процес, тоді як згадки про нього досить короткі [8, с. 180]. Також доведено, що умови професійної та творчої діяльності людини впливають на її темпоральну перцепцію. Зокрема, ускладнення характеру вчинків сприяє значній недооцінці часових інтервалів, і навпаки. Встановлена також залежність часової перцепції від емоційної сфери сприймаючого суб'єкта. Неоднакове сприйняття часу притаманне людям різного віку. Це проявляється, наприклад, у різному відношенні до таких темпоральних категорій, як минуле, майбутнє, вічність. Люди юного віку набагато більше спрямовані в майбутнє, а особи похилого віку суттєво орієнтуються на минуле, у їхніх діях проглядається ретроспективна спрямованість.

Особливість сприйняття часу окремим суб'єктом залежить від значної кількості факторів. До прикладу, суб'єкти, які більш схильні до прояву себе в межах соціальної динаміки, перебувають у тісних взаєминах з умовами, за яких використання часу має публічний та соціально бажаний характер. Такі особи адаптують свою діяльність до суспільних потреб у виробництві, вони дотримуються певних швидкісних режимів, необхідного часу для виконання покладених на них обов'язків. У середовищі особистих потреб вони меншою мірою регламентують час для їх задоволення. З іншого боку, особистості, які живуть переважно не у сфері суспільної діяльності, не пов'язані з необхідністю дотримуватися високого рівня виробництва праці та дотримуватися режиму своєчасності рішень. Такі люди більш статичні, а вільний час ними сприймається як важлива особистісна цінність. Отже, для визначеності справжніх критеріїв особистісної організації часу використовується темпоральне поняття «своєчасність», яке розуміється як спосіб уникнення суперечностей між особистим і соціальним часом. Таким шляхом досягається певний баланс між внутрішніми та зовнішніми чинниками темпоральної організації життя.

Слід відзначити багатогранність форм організації особистого часу. Належна організація діяльності людини разом з усвідомленням та переживанням є основними компонентами особистого темпорального впорядкування. Цей процес тісно пов'язаний з індивідуальною багатоманіт-

ністю способів планування персонального часу. Оптимальний тип прогнозованого використання часу вбачається в узгодженні короткотермінового планування з перспективною часовою визначеністю віддаленого майбутнього. З іншого боку, оптимальний тип організації мусить характеризуватися односпрямованістю, він передбачає взаємозв'язок між найближчим і віддаленим майбутнім, при цьому переважає орієнтація на одну головну вибрану структуру плану. Тоді як у неоптимальних типів темпоральної організації виявляється відсутність узгодження планування на певний актуальний період та на віддалене майбутнє, а також проявляється тенденція до встановлення певної залежності на невизначений період часу або без створення планів на конкретне майбутнє [11, с. 14].

Кожен момент у часі може бути визначений шляхом співвідношення його з матеріальним змістом, тобто з характеристикою того стану, в якому на поточний момент перебувають фізичні, біологічні, соціальні та інші процеси і явища, саме таким чином може бути здійснена індивідуалізація моментів часу [12, с. 59]. За великим рахунком на макрорівні соціальний час, з огляду на особливості його проявів, опосередковується колективними темпоральними уявленнями. Тоді як на макрорівні наукове забезпечення соціального часу здійснюється шляхом регулювання індивідуального сприйняття і освоєння часу. При цьому на особистісну перцепцію темпорального перебігу мають вплив численні зовнішні чинники, які відзначаються об'єктивними та суб'єктивними факторами. Скажімо, на біоритми функціональних процесів в організмі людини впливає геомагнітне поле, тому перебіг часу кожної особистості також пов'язаний зі станом такого поля. Загалом, соціальне впорядкування цього процесу охоплює декілька елементів, включаючи всебічне вивчення рівнів та глибини освоєння часу, розробку темпоральних стратегій, оцінку та визначення пріоритетності часових цінностей та спрямованості відповідних орієнтацій.

Важливим елементом вказаної стратегії є розвиток соціальної пам'яті як спосіб соціокультурного сприйняття часу. Це передбачає комплексну обробку, інтерпретацію аспектів минулого, нинішнього та майбутнього та відповідну спрямованість на їхню оцінку окремого індивіда, певних соціальних груп і суспільства загалом. Таким чином, соціальне усвідомлення ролі, значення та основні функції часу визначаються такими чинниками, як традиції та правила належної суспільної поведінки, культурними образами, звичаями. Це тісно переплітається з індивідуальними особливостями людини: ступенем її емоційності, порядком сприйняття часового плину, зацікавленістю та інтенсивністю діяльності. На зазначеній базі формується суспільно визначений образ часу, встановлюються нові темпоральні

установки вчинення певних дій, спілкування особистостей, їхнього мислення. Саме у такий спосіб можливе ефективне вирішення завдання створення сприйняття та освоєння часу на особистісному рівні. При цьому необхідний інструментарій для з'ясування внутрішніх змін об'єктів, специфіки їх взаємодії в динаміці отримуємо саме внаслідок ретельного вивчення характеру окремих елементів суспільно значимих проявів у їхньому часовому перебігові.

З викладеного можемо дійти певних **висновків**. Процес життєдіяльності кожної фізичної особи постійно моделюється зміною настроїв, емоцій та переживань. Інакше кажучи, в організмі відбуваються перманентні пульсації

напруги, коригування емоційних станів. Отже, ритмічність життя у кожної особистості досить індивідуальна, є певний притаманний лише їй діяльнісний темп існування. Сукупність таких ритмів становить складену величину, яку можна розглядати як характеристику життєдіяльності єдиного організму, створеного в процесі діяльності кожної людини. Такий узагальнюючий елемент становить не просто математичний показник сумування якостей усіх суб'єктів, а є показником більш високого рівня. Він проявляється у своїй цілісності як загальне суспільно значиме явище, наділене власною свідомістю, інтелектом та зрілістю, та формує особистий темп перебігу життя.

Список використаних джерел:

1. Сучкова Г.Г. Время как проблема гносеологии. Ростов-на-Дону : ИРУ, 1988. 208 с.
2. Аристотель. «Физика», гл. IV. URL: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/physic.txt>.
3. Штейнман Р.Я. Пространство и время. Москва : Физматгиз, 1962. 240 с.
4. Трубников Н.И. Проблемы времени в свете философского мировоззрения. *Вопросы философии*. 1978. № 2. С. 111–121.
5. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое. Минск : Логинов, 2006. 400 с.
6. Каган М.С. Время как философская проблема. *Вопросы философии*. 1982. № 10. С. 117–124.
7. Яковлев В.П. Социальное время. Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1980. 160 с.
8. Джеймс У. Психология. Москва : «Педагогика». 1991. 368 с.
9. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина. Москва : Изд-во МГУ. 1981. 118 с.
10. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени. Категории материалистической диалектики в психологии / Под ред. Л.И. Анциферовой. Москва : «Наука» 1988. С. 199–234.
11. Серенкова В.Ф. Типологические особенности планирования личностного времени : автореф. дис. канд. психол. наук. Москва. 1991. 21 с.
12. Аскин Я.Ф. Проблема времени, ее философское истолкование. Москва : Мысль, 1966. 199 с.